

Nadežda JOVANOVIĆ, naučni savetnik
 Institut za noviju istoriju Srbije
 Beograd

BEOGRADSKA JAVNOST PREMA SOVJETSKOM SAVEZU 1934-1941. GODINE

Apstrakt

Odnos prema Sovjetskom Savezu se u beogradskim javnim, kulturnim i naučnim krugovima tokom 30-tih godina izražavao, uprkos različitih ideoloških i političkih stavova u težnji za uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa tom zemljom i razvijanjem istorijski utemeljenih bratskih odnosa između srpskog i ruskog naroda. Te težnje su se pojačavale sa sve većom opasnošću od izbijanja drugog svetskog rata i nemačke agresije protiv Jugoslavije. Beogradska javnost preko štampe, javnih predavanja i istupanja narodnih poslanika u Skupštini Kraljevine Jugoslavije kritikovala je spoljnu politiku Stojadinovićeve vlade i zahtevala je promenu spoljne politike i naslon na Sovjetski Savez.

U prilogu se razmatra jedan od aspekata problematike jugoslovensko-sovjetskih odnosa u međuratnom razdoblju, u određenom istorijskom periodu, pa se samim tim ne pretenduje na svestrano osvetljenje teme.

Interes prema ovom aspektu je izazvan time što se u postojećoj jugoslovenskoj i sovjetskoj istoriografiji on nalazi na marginama istraživanja,¹ a glavna pažnja je posvećena proučavanju diplomatskih odnosa Jugoslavije i Sovjetskog Saveza.² Istraživanje ovog aspekta, uz određene teškoće, otvara mogućnosti svestranijeg proučavanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa između dva svetska rata. Pojam javnosti je dosta rastegljiv i ne može biti podveden pod neku određenu definiciju, kada je reč o jugoslovenskoj, srpskoj ili beogradskoj kategoriji. U Beogradu, političkom centru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. godine Kraljevine Jugoslavije, stavovi različitih društveno-političkih krugova su izražavani, pre svega, kroz štampu i druga javna glasila, u istupanjima pojedinih političara, javnih i kulturnih radnika u Narodnoj skupštini, na predavanjima, u naučnim časopisima, u književnim raspravama itd. Ne može se o javnosti govoriti niti kao o nekoj neodređenoj niti kao jednorodnoj kategoriji. Imam pre svega u vidu da su predstavnici beogradske javnosti pripadali različitim političkim strankama, društveno-ekonomskim slojevima i da su zauzimali različite pozicije u životu Beograda. U zavisnosti od političke pripadnosti i ideološke opredeljenosti, iznošeni stavovi o Sovjetskom Savezu predstavljali su široku i raznoliku lepezu pogleda, ocena i komentara društveno-političkih, privrednih i drugih

procesa u toj zemlji. Nisu za zanemarivanje ni mogućnosti koje su ta javnost ili njeni predstavnici imali da bi mogli objektivno procenjivati i analizirati razvoj SSSR-a i unutrašnje-političke odnose u njemu, kao i stavove njegovih državnih i partijskih rukovodstava i diplomatije. Svoje mišljenje o Sovjetskom Savezu iznosili su i predstavnici vladinih ili njima bliskih krugova, zatim predstavnici građanske opozicije, demokratskih i antifašističkih, reakcionarnih, pa i profašističkih krugova, kao i pripadnici ruske emigracije, liberalno-masonskih krugova. Prema tome, takva raznorodnost mišljenja i stavova nameće potrebu dobrog poznavanja beogradskog društveno-političkog života i prilika u zemlji i Beogradu, zavisnost izražavanja stavova o SSSR-u u određenim istorijskim uslovima, ideološku usmerenost različitih društvenih slojeva itd. Postojanje ruske emigracije u Jugoslaviji i Beogradu i njen uticaj u društvenim, naučnim i kulturnim sredinama, imali su određenog uticaja i na ispoljavanje javnog mnjenja prema zemlji socijalizma, kao i uticaj na stav vladajućih krugova prema SSSR-u, a ruska emigracija je bila sastavni deo beogradske javnosti. Nepostojanje diplomatskih i drugih odnosa sa Sovjetskim Savezom umnogome je usložnjavalo i mogućnosti javnog ispoljavanja pravih osećanja i raspoloženja demokratske javnosti, što se odražavalo i na izbor materijala za reprezentovanje događaja i procesa u SSSR-u, kao i na krug autora koji su se najčešće pojavljivali u štampi kao kritičari ili tumači sovjetske stvarnosti.

U javnim glasilima, skupštinskim debatama i u drugim oblicima ispoljavanja javnog mnjenja u dvadesetim godinama, saopštavanja o Sovjetskom Savezu, jugoslovensko-sovjetskim odnosima, pojedinim događajima iz istorije SSSR-a, oktobarske revolucije i građanskog rata, unutrašnje-političkim zbivanjima u njemu, posebno politici vodstva SKP(b)-a i odnosima unutar njega, o izgradnji socijalizma, privrednom razvoju, vremenom su dobijala određen prostor, mada su obaveštenja uglavnom bila štura, često senzacionalistička i antisovjetski obojena i usmerena. Veća pažnja, na primer, krajem dvadesetih godina posvećivana je sukobu između Staljina i Trockog i progonu ovog drugog iz SSSR-a, nego objektivnom obaveštavanju o zbivanjima u toj zemlji. Veći je prostor na stranicama štampe davan memoarima ruskih emigranata, bivših pripadnika ruskog dvora i generaliteta, pitanjima likvidacije carske porodice, nego razvoju ekonomike, kulture, prosvete, borbi protiv nepismenosti itd.

Posle uspostavljanja monarho-diktature 6. januara 1929. godine, pojačana je cenzura, zabranjuje se širenje sovjetske štampe i literature u zemlji. Na osnovu Zakona o štampi proganjani su progresivni novinari i javni radnici koji su pokušavali objektivno ocenjivati procese u SSSR-u i zalagali se za uspostavljanje diplomatskih odnosa s njim. Uprkos postojećim branama i zabranama i pojačanoj policijskoj kontroli i cenzuri, javnost nije mogla da prećutkuje svoj odnos prema Sovjetskom Savezu i na različite načine ga je ispoljavala. Posle dolaska Hitlera na vlast u Nemačkoj, u međunarodnoj javnosti poraslo je interesovanje za stavove sovjetske vlade i sve je vidnija težnja za većom saradnjom sa SSSR-om u stvaranju odbranbenog bedema protiv agresije nemačkog socijal-nacionalizma i njegovih težnji za prekrajanjem granica i odnosa u Evropi. Uloga

Sovjetskog Saveza na međunarodnoj sceni je postajala sve zapaženija, a time i interes i jugoslovenske, pa i beogradske, javnosti prema njemu. On se pojačao sa aktivnim učešćem sovjetske diplomatije u organima međunarodnih organizacija, pre svega u okviru Društva naroda, izazivajući simpatije i nade vezane za Sovjetski Savez u odbrani malih zemalja od agresije i gubljenja nacionalne i državne nezavisnosti, što se odrazilo i na javnim istupanjima i natpisima u beogradskoj štampi sredinom tridesetih godina. Sa jačanjem pozicija Sovjetskog Saveza na međunarodnom planu, s jedne strane, i slabljenjem stega diktatorskog režima, s druge strane, kao i sa razvojem opozicionog građanskog pokreta uporedo s naporima za ujedinjenje svih demokratskih i antifašističkih snaga u Narodni front i odbrani od prodiranja fašizma u zemlju i protiv povezivanja Jugoslavije sa nemačkim fašizmom, i naporima za demokratski preobražaj jugoslovenskog društva, javnost je glasnije i smelije ispoljavala i simpatija prema Sovjetskom Savezu, sve veće interese pokazivala za uspehe socijalističke izgradnje, uporno zahtevajući uspostavljanje diplomatskih odnosa sa njim. Preko različitih sredstava informisanja ta javnost je izražavala raspoloženje različitih društvenopolitičkih i socijalnih slojeva i krugova. Odvijao se proces preispitivanja odnosa prema sovjetskoj stvarnosti, kritički su ocenjivani antisovjetski propagandni potezi Vlade i njoj bliskih krugova, oštro se suprotstavljalo profašističkim i antisovjetskim napisima i kritikama SSSR-a. Na stranicama štampe bilo je sve više napisa sa ozbiljnim analizama i ocenama različitih problema iz života i delovanja sovjetske države i njenih predstavnika na međunarodnoj sceni, u naučnim časopisima davane su pozitivne ocene razvoju sovjetske knjižvenosti i nauke, dostignućima u kulturnoj oblasti sovjetskog društva.

Glas javnosti nije mogao da ne utiče i na vladinu politiku u odnosu na SSSR, pogotovo imajući u vidu i međunarodni pložaj Jugoslavije, i istorijske veze između Srbije i Rusije, i rusofilska raspoloženja i simpatije narodnih masa, pre svega u Srbiji i Crnoj Gori. Zvanični organi su svaki zahtev za uspostavljanje odnosa sa Sovjetskim Savezom, ili ispoljavanje simpatija prema njemu, proglašavali za destruktivan, antijugoslovenski, prokomunistički i kominternovski. Zahtevi vremena i složeni međunarodni i unutrašnje-politički odnosi u Jugoslaviji ipak su činili svoje, a primer savezničkih država, pre svega Francuske, Čehoslovačke, Rumunije i dr, služio je kao dokaz za potrebu uspostavljanja odnosa sa Sovjetskim Savezom i okretanja prema rešavanju jednog od najznačajnijih problema za dalju sudbinu Jugoslavije. Zahtevi za uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa SSSR-om pojačali su se posle prihvatanja od strane jugoslovenske vlade sovjetskog predloga Konvencije o definiciji agresora na Londonskoj ekonomskoj konferenciji juna 1933. godine i potpisivanja 3. jula te Konvencije od strane niza zemalja (Poljske, Irana, Avganistana, Letonije, Litve, SSSR-a) sa ciljem da se stvori protivteža paktu četiri države (Nemačka, Francuska, Engleska, Italija) u sprovođenju politike saradnje i podrške miru na osnovu pakta Keloga-Brijana iz 1928. godine, kao i drugih antiratnih paktova. Ta Konvencija je bila usmerena protiv faktičkog jačanja hitlerovske Nemačke i musulnijiye Italije, jer sklapanjem pakta četvorice Francuska je odstupila od svoje tradicionalne politike, ignorišući Sovjetski Savez i podržavajući njegovu izolaciju. Strah od jačanja pozicija Italije i

Nemačke posle sklapanja pakta četiri države i protivljenje reviziji versajskog sistema doveli su do zbližavanja SSSR-a i Male Antante, čiji je član bila i Jugoslavija, što se odrazilo i u zahtevima u jugoslovenskoj, prema tome i beogradskoj štampi za zbližavanje sa SSSR-om. To se manifestovalo 3. jula 1933. godine potpisivanjem Konvencije o definiciji agresora od strane delegata Male Antante, a među njima i jugoslovenskog poslanika u Londonu Đurića.³ Tada je jedan od najčitanijih listova u Beogradu, list "Politika" pisao da SSSR ulazi u Društvo naroda i da je taj korak koristan za mir.⁴ U uvodniku "Rusija i istočni pakt" u broju od 16. jula 1933. godine jedan od istaknutih komentatora spoljnopolitičkih problema Živojin Balugdžić pisao je u "Politici" o delovanju sovjetskog komesara za inostrane poslove M. Litvinova u pravcu potpisivanja ugovora između SSSR-a i drugih zemalja o definiciji napadača kao o "nameri Sovjeta da se istaknu kao nosioci velike ideje o međunarodnoj saradnji" da bi u Evropi održali stanje stvoreno ugovorima o miru, da su se Staljin i Litvinov "istakli kao zastupnici politike, koju je stalno branila Francuska sa svojim saveznicima". Promenu u držanju SSSR-a Balugdžić smatra "posledicom jačanja pojma o Rusiji kao međunarodnom činiocu". Ugovori SSSR-a sa drugim zemljama (Finskom, Letonijom i dr.), prema njegovom mišljenju, "imaju bez sumnje i veliku pravnu vrednost", oni služe kao "spona koja Rusiju veže za Društvo naroda", organizaciju koja "omogućava saradnju sa jednom od najvećih zemalja na održavanju mira". Dopisnik "Politike" iz Pariza dr Sv. Petrović je sporazum o definiciji napadača ocenio kao "prvu etapu na putu definitivnog konsolidovanja mira na evropskom Istoku", za kojom nastaje faza koja "treba da dovede do zaključenja jedne konvencije o prijateljstvu i međusobnoj saradnji" tih zemalja,⁵ misleći pri tome i na Jugoslaviju, mada to izričito ne kaže.

U Narodnoj skupštini poznati beogradski bogataš, blizak kralju Aleksandru, radikal Mita Dimitrijević 24. jula 1933. godine na sveopšte iznenađenje podneo je interpelaciju u kojoj je zahtevao uspostavljanje odnosa sa Rusijom, što je u štampi bilo prokomentarisano kao velika senzacija.⁶ U drugoj polovini 1933. godine listovi su pomno pratili Litvinovljeve posete Vašingtonu, Parizu, Rimu. Dopisnik iz Pariza dr Sv. Petrović je saopštavao o reakciji francuskih listova na pregovore koje je Litvinov vodio u SAD, a koji su se završili priznanjem Sovjetskog Saveza 17. novembra od strane američke države. Naveo je odgovore Litvinova francuskim novinarima u vezi sa pregovorom sa italijanskom vladom, podvukavši njegove reči o tome da glavnu "aspiraciju Sovjetske Rusije predstavlja obezbeđenje mira" i da je potrebna međunarodna saradnja radi eliminisanja ili smanjenja opasnosti koja ugrožava mir.⁷ A krajem godine Živojin Balugdžić u uvodniku "Politike" "Osnovi međunarodne politike Sovjetske Rusije", davši pregled sovjetske spoljne politike, citira stavove Karla Radeka o mogućnosti saveza između Rusije i drugih država, ocenivši da SSSR postaje "važan međunarodni činilac".⁸

Od početka 1934. godine vodeći beogradski list "Politika" je veću pažnju posvećivao spoljnoj politici Sovjetskog Saveza, posebno njegovim odnosima sa Francuskom. Čak je u svečanom božićnom broju od 2. januara jedan od vodećih

radikalnih prvaka i budući predsednik jugoslovenske vlade Milan Stojadinović, u uvodniku, zahtevao priznanje SSSR-a. Radikal Dimitrije Mita Dimitrijević, 12. marta, u Narodnoj skupštini istupio je sa ocenom spoljne politike vlade Bogoljuba Jevtića, posvetivši deo svoje diskusije odnosima sa Sovjetskom Rusijom. Pozitivno ocenivši Konvenciju o definiciji napadača između SSSR-a i država Male Antante i ulogu te zemlje u evropskim događajima na očuvanju mira, Dimitrijević je kritikovao nepriznavanje Sovjetske Rusije, pozivajući se na to da "ceo naš narod iz dubine duše" pozdravlja zaključenje te konvencije između Jugoslavije i SSSR-a. Iz toga je izvlačio zaključak o potrebi uspostavljanja odnosa sa tom zemljom, tj. o potrebi revizije jugoslovenskih odnosa prema Rusiji.⁹ Taj zahtev je ponovo izneo u Senatu 27. marta govoreći o potrebi normalizacije odnosa sa SSSR-om.¹⁰

Tokom maja-juna 1934. godine, beogradska javnost je na stranicama štampe pozitivno ocenila stavove Litvinova na Ženevskoj konferenciji za razoružanje, kojima je izrazio želju sovjetske vlade za političkom saradnjom sa Francuskom i njenim saveznicima, o podršci državama Male Antante u borbi protiv diktatura, za rešavanjem pitanja restauracije Habsburga i Anšlusa, protiv mešanja velikih sila u balkanske probleme. Urednik progresivnog beogradskog časopisa "Život i rad", organa Demokratske stranke, dr Milan Đ. Milojević, u članku "Francuska i Rusija u službi mira. Mala Antanta" osvrćući se na Litvinovljev predlog na konferenciji u Ženevi da Društvo naroda postane stalni organ za očuvanje mira i razoružanja, pisao je: "Ideja je smela kao i većina onih ideja koje dolaze iz Moskve", zatim da predlog "u znatnoj meri podržava stremljenja sviju zemalja koje..." nastojavaju na održavanju evropskog i svetskog mira", da se Sovjetska Rusija povezuje sa Francuskom i državama Male Antante u naporima za održavanje mira i stvaranje odbrambenog bloka.¹¹ Tokom juna 1934. godine, Živojin Balugdžić je analizirao poziciju sovjetske diplomatije na Konferenciji za razoružanje u Ženevi i Litvinovljev rad. U uvodniku "Sovjetska Rusija i Društvo naroda" pisao je da su se odnosi između Rusije i Francuske "iz osnova promenili", da pristupanjem Rusije Društvu naroda taj odnos "dobija u snazi i značaju". Analizirajući promene u spoljnoj politici sovjetske vlade i citirajući izjave Staljina, Radeka i Molotova, Balugdžić se posebno osvrnuo na predlog da se Konferencija za razoružanje pretvori u stalnu konferenciju za održavanje sigurnosti, da se Sovjetski Savez "otvoreno i energično" izjasnio protiv revizije ugovora o miru i versajskom sistemu, a za zbliženje sa Francuskom, Malom Antantom, Balkanskim blokom i baltičkim državama, pa će od evropskih država zavisiti da li će "da iskoriste saradnju ogromnog ruskog naroda koju im Sovjeti nude".¹² I Stevan Pelivanović, autor članka "Američko priznanje Sovjetske Rusije i njegov značaj", objavljenog u časopisu "Ruski arhiv",¹³ ocenjujući sklapanje sistema paktova i protokola između Sovjetskog Saveza i istočno i južnoevropskih zemalja, kao rezultat osiguranja granica sovjetske države i izraz miroljubive politike sovjetske vlade, zaključio je da Moskva, polazeći od unutrašnje politike i privredne situacije svoje zemlje, teži samostalnoj i neometanoj vezi sa Malom Antantom i drugim istočnoevropskim državama.¹⁴

Prijem Sovjetskog Saveza u Društvo naroda, koji je usledio na predlog trideset članica tog društva,¹⁵ 18. septembra 1934. godine, bio je istorijski uspeh - priznanje uloge SSSR-a i sovjetske diplomatije, koji je izazvao veliko interesovanje i komentare kako u međunarodnoj, tako i u jugoslovenskoj i beogradskoj štampi i javnosti. Odgovorni urednik časopisa "Život i rad" u broju od 1. oktobra te godine u članku "Prijem Rusije u Društvo naroda" pisao je: "Sovjetska Rusija, ne odričući se svojih partijskih principa", našla se sa velikim "konzervativnim i kapitalističkim državama" zapadne Evrope na "istom frontu za odbranu svetskog mira" i da će sovjetski predstavnik "ubuduće uzimati aktivno učešće u Savetu Društva naroda pri rešavanju svih aktuelnih političkih i privrednih problema". Pozdravljajući pristupanje SSSR-a Društvu naroda kao "dobar predznak za brži rad na konsolidovanju prilika kako na našem, tako i na ostalim kontinentima sveta", jer će ulazak Rusije u "koncert evropskih sila blagotvorno delovati na održavanje evropskog mira", napominje da će "ruska revolucija" postepeno "ublažavati svoj prvobitni bujni i razorni program". Rezimirao je da će aktom prijema SSSR-a u Društvo naroda ta organizacija dobiti "nove sokove životne" i izražavao nade da će se njena delatnost ubuduće uvećati u mnogo jačoj meri.¹⁶ Komentator spoljnopolitičke problematike u "Srpskom književnom glasniku" i drugim naučnim i društveno-političkim časopisima i u beogradskoj "Politici", šef Saveza zemljoradnika Srbije i pisac niza naučnih studija iz istorije diplomatije, Jovan M. Jovanović, u "Srpskom književnom glasniku" od 15. maja 1935. godine, pisao je (svoje članke je potpisivao pseudonimom "Inostrani") da je ruska diplomatija "nastavila svoju aktivnost koja ima za predmet obezbeđenje mira", da je sovjetska vlada radi organizovanja "boljeg društva" "sva u socijalnim reformama kakve čovečanstvo nije zapamtilo".

Ocenjujući stavove Sovjetskog Saveza na međunarodnoj sceni, Jovan Jovanović je pisao da je tokom 1934. godine ta zemlja "učesnik u svim kombinacijama na organizovanju mira". Pošto je taj mir nedeljiv u Evropi, on se ne može ostvariti bez učešća svih država Evrope, pa i SSSR-a, bez lokalnih paktova o uzajamnoj pomoći radi obezbeđenja od mogućeg rizika od napada. Pozitivno ocenjujući napore ruske diplomatije na formiranju Istočnog bloka i sporazume Moskve sa državama Male Antante i sa Francuskom, Jovanović je istovremeno pozdravio i prihvatanje od strane SSSR-a anglo-francuskog sporazuma od februara 1935. godine. Smatrao je da je takav stav sovjetske diplomatije uveo tu zemlju "u puna prava kakva je imala u Evropi pre 1917." i vratio je "na liniju kooperacije sila, koja je dosad bila često prekidanana voljom ove ili one evropske sile". Pakt između SSSR-a i Francuske od 2. maja 1935. godine o uzajamnoj pomoći za slučaj napada od strane druge države, Jovanović smatra "instrumentom mira i bezbednosti".¹⁷ Isti autor posetu Moskvi ministra inostranih poslova Francuske Lavalu, sredirom maja te godine (13-15. maja), ocenio je kao učvršćenje sovjetsko-francuskih odnosa, uperen na održanje mira i kolektivne bezbednosti, a sklapanje pakta o uzajamnoj pomoći između Sovjetskog Saveza i Čehoslovačke kao "jemstvo velike Ruske države" za sigurnost Čehoslovačke republike.¹⁸ Oba ta pakta SSSR-a (sa Francuskom i Čehoslovačkom) Jovan Jovanović smatrao je "naklonošću u

Moskvi da se ona miri sa kapitalističkim državama, jer drugog izlaza i za spoljašnju i za unutrašnju situaciju Rusije nema".¹⁹

Nemačka odluka o opštoj vojnoj obavezi u Nemačkoj od 16. marta 1935. godine, kojom se broj vojnika povećao sa sto hiljada po odredbama Versajskog ugovora o miru na šesto hiljada i kojom se kršio stav tog ugovora o ograničavanju broja nemačke vojske i zabrani izgradnje ratnog vazduhoplovstva, izazivala je burnu reakciju i u beogradskoj javnosti. Ona je u tom aktu videla prvi korak ka agresiji protiv malih zemalja, pa je pojačavala zahteve za uspostavljanje odnosa sa Sovjetskim Savezom.²⁰ Liberalno-demokratski deo te javnosti na stranicama masonskog časopisa "Javnost", osudivši nemačku odluku, u broju od 20. jula 1935. godine, zahtevao je uspostavljanje odnosa sa Sovjetskom Rusijom.²¹ Širi komentari nastale situacije u Evropi i svetu u vezi sa nemačkom politikom dao je Vladimir Lebedev, ruski emigrant i stručnjak za najnoviju istoriju, u članku "Nova strategija-nova diplomatija Rusije".

Analizirajući vojnu strategiju Nemačke, Japana i Poljske usmerenu protiv Sovjetske Rusije i upozorivši na nemačku opasnost ("Hitlerovska Nemačka je najopasniji protivnik Rusije i u ovom času stožer mogućeg rata"), ukazuje na potrebu sklapanja odbrambenih saveza u Evropi. Ocenjujući spoljnu politiku SSSR-a, pisao je o njenoj promeni radi očuvanja mira i izgradnje socijalizma, smatrajući "razumnim koracima" prijateljstvo sa Francuskom, ulazak u Društvo naroda, napore na privlačenju na svoju stranu Engleske, Amerike i Balkanskog saveza. Ocenjujući spoljnu politiku sovjetske vlade od 1934. godine, izvlači zaključak da je i ruska emigracija dužna da u slučaju rata neprijateljskih država protiv Sovjetske Rusije pomaže svoju zemlju i aktivno učestvuje u odbrani Rusije "onakva kakva je ona sada".²² Beogradski list, koji se nalazio pod uticajem KPJ, "Nove Informativne Novine", suprotstavljajući se mišljenju većine građanskih listova o nastalom preokretu sovjetske spoljne politike, smatrao je da tog preokreta nije ni bilo, nego da je reč "samo formalno-metodološke prirode", jer je od svog nastanka Sovjetska Rusija stalno imala iste motive, a to su: neometani unutrašnji razvoj kao jedini uslov za ostvarenje integralne planske privrede i mir, a da je bila prisiljena da pristupi aktivnoj spoljnoj politici (stupanje u Društvo naroda, omogućavanje formiranja balkanskog sporazuma, zbliženje sa Engleskom, sovjetsko-francuski pregovori o sklapanju ugovora o prijateljstvu i dr.) posle pobede fašizma u Nemačkoj i priprema njegovih avantura na sovjetskim granicama, radi obezbeđenja svetskog mira i neometanog razvoja socijalizma.²³ Veselin Masleša u članku "Gledište dr Stojadinovića 1934.g. na obnovu ocnosa sa Sovjetskom Unijom" osvrnuo se u "NIN"-u na Stojadinovićev uvodnik u božićnom broju "Politike" i analizirao deklaraciju njegove vlade u Narodnoj skupštini posle dolaska na vlast nakon petomajskih skupštinskih izbora. Kritikujući Vladu za neuspostavljanje odnosa sa Sovjetskim Savezom, Masleša smatra Sovjetski Savez velikom silom, koja je "poslednjih godina dokazala u bezbroj slučajeva da zaista vodi miroljubivu politiku, odbijajući hladnokrvno i dostojanstveno sve provokacije ma sa koje strane one dolazile, sa Dalekog Istoka ili Zapada", što je SSSR-u stvorilo "puno poštovanje" i u narodnim slojevima i kod

država koje su ga priznale. Smatrao je da Jugoslavija mora pristupiti Francuskoj i članicama Male Antante i Balkanskog sporazuma i uspostaviti prijateljski odnosa sa SSSR-om.²⁴

Zahtevi progresivne jugoslovenske, pa i beogradske javnosti za uspostavljanjem diplomatskih i drugih odnosa sa Sovjetskim Savezom pojačali su se od sredine 1935. godine, a spoljna politika Stojadinovićeve vlade podvrgavana je kritici i oštrim osudama kako na mnogobrojnim zborovima Udružene opozicije širom Srbije, tako i u istupima u Narodnoj skupštini. Jedan od najaktivnijih pobornika uspostavljanja odnosa sa SSSR-om i njegovog priznavanja od strane jugoslovenske vlade bio je profesor u penziji i šef grupe levih zemljoradnika u Savezu zemljoradnika Srbije, opozicioni prvak i poslanik Narodne skupštine, dr Dragoljub Jovanović. Posle zbora opozicije u Somboru, 7. jula 1935. godine, u izjavi novosadskom listu "Dan" Dragoljub Jovanović je izneo, pozivajući se na francusko-jugoslovensko prijateljstvo, da široke narodne mase "očekuje jedan snažan potez u spoljnoj politici, potez u smislu zbliženja sa Sovjetskom Unijom".²⁵ Dragoljub Jovanović je, 15. jula, uputio interpelaciju predsedniku Ministarskog saveta i ministru inostranih dela Milanu Stojadinoviću povodom vesti da će biti imenovan činovnik za jugoslovenskog poslanika u Moskvi, jer je to u javnosti protumačeno kao uspostavljanje normalnih odnosa između Jugoslavije i SSSR-a. Pošto opozicija i njeni poslanici izabrani na petomajskim izborima nisu učestvovali u radu Narodne skupštine, interpelacija je bila štampana u vidu letka. U njoj se predsedniku Vlade postavljaju četiri pitanja: 1) da li mu je "poznato da ceo naš narod - u tome potpuno složan i jednodušan, - sa simpatijama i oduševljenjem prati razvoj događaja i prilika u najvećoj državi u svetu, koja preko evropskog i azijskog kontinenta pokriva jednu šesnaestinu zemaljske kugle", 2) da li mu je poznato da "sve kulturne države imaju redovne diplomatske i trgovinske veze sa Sovjetskom Unijom, da je ona članica Društva naroda i stalna članica Saveta Društva naroda, da naša velika saveznica Francuska gaji s njom prave prijateljske odnose i da se ona danas smatra glavnom stubom mira", 3) da li mu je poznato da je Jugoslavija 3. jula 1933. godine na predlog SSSR-a, sa ostalim članicama Male Antante i Balkanskog sporazuma, potpisala Konvenciju o definiciji napadača, da je Svet Male Antante doneo odluku da Jugoslavija, Čehoslovačka i Rumunija priznaju Sovjetsku Uniju, što su Čehoslovačka i Rumunija i učinile, "dok se mi sramotimo pred celim svetom i pred istorijom svojom nepojmnom nezahvalnošću prema majci i sestri našoj Rusiji", 4) da li je spraman da "odmah" pošalje u Moskvu jugoslovenskog punomoćnog ministra "kako bismo izašli najzad iz jedne protivnarodne i protivslavenske politike, koja odstupa od najboljih tradicija Srbije, Hrvatske, Bugarske i Crne Gore, koja prezire ljubav svih Južnih slovena za Rusiju, koja nas izoluje od kulturnog sveta i može dovesti u pitanje sam opstanak naše države".²⁶

Slično raspoloženje je izrazio i Jovan Jovanović u svom predavanju "Politika Sovjetske Rusije na Istoku i u Evropi", održanom 1. aprila 1936. godine u studentskom udruženju "Omladinsko selo" u Beogradu. Prema izveštaju predstavnika organa vlasti koji je prisustvovao tom predavanju, veći deo tog pre-

davanja je bio posvećen problemu vojnog naoružanja Sovjetskog Saveza i sovjetskoj diplomatiji, a bilo je reći i o uzrocima odbijanja svih jugoslovenskih vlada od stvaranja Jugoslavije da se uspostave diplomatski odnosi sa tom državom. Prema tom izveštaju, Jovanović je pozitivno ocenio napore sovjetske vlade na jačanju odbrambene moći svoje zemlje na istočnim i zapadnim granicama, tvrdeći da su vojne snage Sovjetske Rusije "po broju i spremi svojih vojnika najbolje u Evropi" i biće "u stanju da odbiju svaki napad, ma s koje strane dolazio". Poziciju Sovjetskog Saveza na međunarodnom planu smatrao je predavač nastojanjem "da se bori za održanje opšteg mira i kolektivne bezbednosti", borbom "svim sredstvima protiv fašizma i fašističke najezde". Ove reči, prema izveštaju, su bile prihvaćene sa parolom "Dole fašizam". Obrazlažući uzroke neuspostavljanje diplomatskih odnosa sa SSSR-om, a taj deo predavanja je bio često prekidano uzvicima negodovanja, Jovanović je govorio o tome da "ceo jugoslovenski narod jednodušno teži što skorijoj obnovi odnosa sa Sovjetskom Rusijom" i da Jugoslavija "mora što pre" priznati tu zemlju.²⁷ Potpuno drugačiji stav su imali komentari i članci predstavnika reakcionarnog, pa i profašističkog dela javnosti. Jedan od glasnogovornika antisovjetizma i antikomunizma, Đorđe Perić, u članku "Rusija na Balkanu i interesi Jugoslavije", pisao je da je u sovjetskoj diplomatiji poslednjih godina izvršena promena u spoljnopolitičkoj strategiji, da je SSSR odustao od planova svetske proleterske revolucije, da, pritešnjena između Nemačke i Japana, Sovjetska Rusija je "prisiljena da se miri sa svetskom buržoazijom i da u zapadnim kapitalističkim državama traži saveznike", da pomaže "svim sredstvima liberalni i demokratski poredak u cilju da se spreči dalje širenje fašizma u svetu". Istovremeno s ovim konstatacijama, autor je odbijao potrebu uspostavljanja odnosa sa SSSR-om ("...nesumnjivo je da se nikakvi redovni odnosi ne mogu sa Sovjetima uspostavljati sve dotle dok ovi ne prestanu sa svojim uplitanjem u unutrašnje stvari balkanskih država i dok se ne odreknu svojih plitičkih aspiracija u ovom delu Evrope").²⁸ Uprkos ovakvim stavima koji su izražavali interese reakcionarnog dela inteligencije i interese vladajućih krugova, većina predstavnika beogradskog javnog mnjenja, posebno iz redova građanske opozicije, i dalje je nastojala da se uredi odnosi sa Sovjetskim Savezom i u tom smislu uticala je na promenu spoljnopolitičkog kursa Vlade. Tako je Jovan Jovanović, u predavanju održanom 15. avgusta 1936. godine, izneo je da "najširi slojevi naroda, a naročito pravoslavni, žele i traže obnavljanje odnosa s ruskim narodom", kritikujući vladu za to što nije priznala Sovjetski Savez, uprkos lojalnom stavu sovjetske vlade prema Jugoslaviji.²⁹

Uspostavljanje odnosa sa SSSR-om su zahtevali i mnogi poslanici u Narodnoj skupštini. Novinar iz Beograda, poslanik Miloje Sokić je, u diskusiji o budžetu Ministarstva inostranih poslova 6. marta 1936. godine, osuđujući Vladu za to što Jugoslavija ni "de jure" ni "de facto" nije priznala Sovjetsku Rusiju, izjavio da postoji zainteresovanost i Jugoslavije za savez sa njom.³⁰ Drugi narodni poslanik, profesor Beogradskog univerziteta dr Mirko Kosić, u svojoj diskusiji u Skupštini 9. marta, naveo je da u Jugoslaviji postoji "jedno apsolutno 'ne možemo i nećemo' da priznamo Sovjetsku Rusiju", mada je Rusiju priznao "ceo svet". Pored ostalog, rekao je: "Čovek dolazi kod nas u sumnju da je komunist ako

zahteva priznanje Sovjetske Rusije, iako to priznanje Sovjetske Rusije i kakvi takvi odnosi sa Sovjetskom Rusijom mogu da budu diktovani i potrebama vojnog snabdevanja", zamerajući Vladi da priznajući stvarnost u Nemačkoj i Italiji, ne priznaje istu u Rusiji.³¹ Disonantno ovim zahtevima je bilo pisanje zvaničnih organa vlasti, ali liberalni časopisi nisu podlegli toj psihozi straha od komunističkih agitatora i delovanja komunista, koji su smatrani "produženom rukom" Kominterne i sovjetske vlade, a u vremenu pojačane antikomunističke propagande u zemlji. Posebno se to osetilo posle VII kongresa Komunističke internacionale i pojačanog delovanja KPJ na stvaranju Narodnog fronta i ujedinjavanja svih demokratskih i antifašističkih snaga protiv unutrašnjeg reakcionarnog režima i fašizma. Vladin list "Vreme", u članku "Komunistički agitatori u drugim zemljama zavode svet lažnim obećanjima", mogućnost uspostavljanja odnosa sa SSSR-om je označio kao omogućavanje "raznim ilegalnim forumima" (ima u vidu forume Kominterne i KOJ-N.J.) da "vrše najjaču propagandu i špijunažu" u Jugoslaviji.³² Masonski časopis "Javnost", u redakcijskom članku "Boljševička opasnost, ili revizionistički imperializam?", savetujući potrebu suzbijanja "boljševičke opasnosti", pokušao je da dokaže da taj boljševizam ne znači i opasnost od Sovjetske Rusije, nego da ta opasnost dolazi od fašističke Nemačke i Italije.³³ Isti časopis, iz pera ruskog emigranta Semena Vereščaka, pozdravivši ujedinjenje "demokratskih aktivnih snaga sa komunistima" u Francuskoj na stvaranju Narodnog fronta, zaključio je da će "saradnja Sovjetske Rusije sa francuskim demokratima, i ostalim evropskim demokratskim zemljama imati veliki uticaj na dalji tok sudbomosnih događaja".³⁴

Velko interesovanje za Sovjetski Savez i borba KPJ za stvaranje Narodnog fronta slobode u Jugoslaviji poslužili su Vladi kao jedan od jakih argumenata za široku antikomunističku i antisovjetsku kampanju posle VII kongresa Kominterne, tokom 1937-38. godine. Vlada se pri tom koristila uslugama i davala podršku "Jugoslovenskom antimarksističkom komitetu", Ljotičevom "Zboru", antisovjetskim izdanjima i štampi pokušavajući istovremeno da suzbije agitaciju komunista i da okrivi Sovjetski Savez za negativne pojave kako u svetu tako i u Jugoslaviji.³⁵ U tu svrhu su korišćeni i izložba "Pro Deo", zatim razna antisovjetska predavanja, pokrenuta je tzv. "privatna inicijativa" radi suzbijanja marksističkih ideja i komunističke propagande,³⁶ pojačana je cenzura od strane Centralnog Presbiroa, sprečavano dobijanje sovjetske i druge marksističke štampe i literature. Vlada je insistirala na organizaciji celokupne antisovjetske propagande, finansirala je organ Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta "Bilten", obezbeđivala ga je policijskim i drugim podacima. Iz broja u broj u tom organu su objavljivani antisovjetski članci, posebno naširoko su iznošeni podaci o političkim suđenjima u SSSR-u i hapšenjima da bi se ta zemlja prikazala kao država boljševičkog terora i Staljinove diktature.³⁷ Hapšenja u SSSR-u političkih protivnika Staljina i istaknutih sovjetskih političkih ličnosti i vojnih rukovodilaca, starih boljševika i Lenjinovih saradnika, tokom 1937. godine, izazivala su veliko interesovanje i beogradske javnosti, a različito su komentarisana i ocenjivana. Vladino "Vreme", tokom februara-avgusta 1937. godine, objavilo je desetak saopštenja i komentara o tim hapšenjima, a novembra-decembra meseca ustupilo

je svoje stranice člancima bivšeg predsednika Privremene ruske vlade A.F.Kerenskog, u kojima je on napadao spoljnu i unutrašnju politiku sovjetske vlade. Beogradska "Politika", u brojevima od 6. do 10. marta 1938. godine, saopštavala je o političkim suđenjima u Moskvi. O tim događajima je pisao i masonski časopis "Javnost", koji je, u broju od 6. februara 1937. godine, nazivao sudske procese monstrumima čije su žrtve "najuglednije vođe III Internacionalne", "gotovo svi očevi boljševičke revolucije već su streljani i samo je Staljin u životu".

Autor natpisa nije izrazio sumnju u istinitost priznanja datih na sudu, ali je smatrao zagonetnim "bitnosti" i "detalje", pozadine i ciljeve procesa i izražavao sumnju u povezanost Trockog, Kamenjeva, Zinovjeva, Pjatakova, i drugih osuđenih, sa fašističkim krugovima. Postavlja pitanje otkuda Staljinu "toliko proračunate svireposti, da ni iz čega montira čivat taj pakleni materijal, da tako hladno pobija ljude, samo zato što su mu konkurenti u vlasti". Zaključuje da Staljin "čvrstom i brutalnom rukom ide ka svom cilju", u kome "možda ima i ličnih bonapartističkih ambicija, ali koji svakako ne ide na ruku ciljevima permanentnosti svetskog revolucionarstva".³⁸ Ove smeće ocene koje su u to vreme zvučale antisovjetski, istorija je potvrdila u kasnijim pedesetim godinama u prizanjima samog sovjetskog partijskog rukovodstva posle Staljinove smrti.

Sve veće nezadovoljstvo politikom Stojadinovićeve vlade izražavalo se na mnogobrojnim zborovima kako u Srbiji, tako i u Beogradu, a raspoloženje narodnih masa izražavali su i predstavnici KPJ i radničkog pokreta, i vladine opozicije. Već u januaru 1937. godine, u svom "Petom pismu prijateljima", dr Dragoljub Jovanović, ocenjujući način sprovođenja opštinskih izbora u Srbiji avgusta 1936. godine, kao i celokupnu politiku Vlade, njen spoljnopolički kurs je okarakterisao kao politiku koja "vodi u Berlin i Rim", koja Jugoslaviju može "baciti u rat protiv naroda Rusije". Tražio je politiku prijateljstva sa Francuskom i Engleskom i "naslona na Rusiju", jer samo takva politika "odgovara našim narodnim i državnim interesima".³⁹ Predsednik Vlade i ministar inostranih poslova Milan Stojadinović u Senatu se osvrnuo i na odnose sa Sovjetskim Savezom u vezi sa postavljanjem pitanja i zahteva da Jugoslavija prizna tu zemlju. Odbio je zahteve za uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa SSSR-om pod izrekom da je uslov za to odustajanje Sovjeta od "mešanja u unutrašnje stvari Jugoslavije".⁴⁰ U dokumentu "Spoljna politika Stojadinovićeve vlade", šef levih zemljoradnika je kritikovao tu antisovjetsku politiku i pakt sa Bugarskom.⁴¹ Članovi beogradskog dela Udružene opozicije, u letku od 6. februara 1937. godine, osudili su Vladu za povlađivanje fašističkom agresoru, koji pozivom na borbu protiv boljševizma zahteva borbu protiv Rusije, pa pomoć Nemačkoj od strane Jugoslavije "znači ne samo napuštati demokratiju i socijalni poredak, već i slavenstvo". Predsednik Vlade M. Stojadinović i ministar unutrašnjih dela Anton Korošec optužuju se za antisovjetsku politiku, koja znači izdaju slovenskih interesa.⁴²

Uzroke opstanka sovjetskog sistema i same države, jedan od poznatih društvenih radnika i publicista Milan Marjanović, u časopisu "Javnost" u dva nastavka, objašnjava u članku "Dvadeset godina Sovjeta". Početkom 1938. godine

ovaj tekst objavljen je u posebnoj brošuri uz podršku vlasti. U tekstu pokušava odgovoriti na pitanja uzroka dugovočenosti boljševičkog režima, na to koliko je "eksperiment zavođenja komunizma u jednoj velikoj državi" uspeo, šta je doneo, da li su njegovi metodi uspešni i potrebni, "kamo smera evolucija", šta taj eksperiment predstavlja za ruski narod i njegovu budućnost, a šta za Evropu i svet. Odgovarajući na postavljena pitanja, autor članka smatra da uspeh boljševizma i komunizma ne treba "upisati u aktivu njegove ideologije i metoda", nego "slabosti i nejedinstvu drugih",⁴³ prikazujući to na preseku razvoja unutrašnjeg političkog položaja u SSSR-u od Lenjina do Staljina i kritički ocenjujući metode u izgradnji socijalizma, priznavajući istovremeno aktivno učešće Sovjetske Rusije na međunarodnoj sceni.⁴⁴ Sistem sovjeta Marjanović karakteriše kao sistem "apsolutne, bezobzirne vlasti", "maskom vladavine jedne diktatorske grupe boljševičkog vodstva",⁴⁵ priznajući pri tome veliki napredak u prosvetavanju naroda i poboljšanju narodnog zdravlja, u izgradnji vojske i odbrambenog sistema.⁴⁶ Mada ceo tekst odiše antiboljševizmom i kritikom boljševičkih metoda u izgradnji socijalizma, bez dubljeg ulazanja u složene procese u kojima se ta izgradnja vršila, pa i podudaranjem sa reakcionarnim stavovima nosilaca antimarksističkih i antikomunističkih ideja u "Biltenu" Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta, čitalac je nalazio u njemu i niz malo poznatih činjenica o uspesima u borbi za bolji život i socijalnu sigurnost naroda SSSR-a, kao i za odbranu od agresije..

Od 1937. godine, a posebno tokom 1938. i 1939. godine, beogradska javnost je sa velikom zabrinutošću pratila razvoj međunarodnih događaja, osećajući približenje ratnog požara zbog agresije fašističke Nemačke u srednjoj Evropi, Musolinijevog rata u Abisiniji, uplitanja fašističke Nemačke i Italije u građanski rat u Španiji. Anšlus Austrije, Minhenski poraz velikih zapadnoevropskih država pred Nemačkom, okupacija Čehoslovačke i približavanje neposredne opasnosti od agresije na granicama Jugoslavije, kao i pozicija jugoslovenske vlade popuštanja zahtevima Nemačke i sklapanja za zemlju nepovoljnog pakta sa carističkom Bugarskom, ponovo su postavili na dnevni red pitanje priznanja Sovjetskog Saveza i uspostavljanja sa njim diplomatskih odnosa, ocene stava sovjetske vlasti prema događajima u Evropi, ratnog sukoba SSSR-a i Finske, prisajedinjenja SSSR-u baltičkih i zapadnih delova beloruskih i ukrajinskih zemalja i Besarabije. Najveću pažnju javnosti su privukli minhenski pregovori i sporazum između zapadnih država i Nemačke, i u vezi sa njima pozicija SSSR-a 1938. godine. Uglavnom, javno mnjenje je ocenilo poziciju Engleske i Francuske kao izdaju interesa demokratije i prepuštanja Čehoslovačke na milost i nemilost Hitleru, kao i izostajanje Sovjetskog Saveza sa pregovora i nepreduzimanje mera za odbranu Čehoslovačke Republike.⁴⁷ Jedan od komentatora časopisa "Vidici", u članku "Šta je sa Rusijom" u broju od 10. oktobra 1938. godine, je pisao o "zagonetnom" položaju i ulozi Sovjetske Rusije u minhenskoj krizi, u kojoj se ta zemlja "u glavnom držala veoma rezervisano i po strani i nije davala mnogo glasa od sebe", uslovljavajući pružanje pomoći Čehoslovačkoj izvršavanjem obaveza od strane Francuske.⁴⁸

Sledeći događaj koji je izazvao zaprepašćenje i različite komentare je bilo sklapanje sovjetsko-nemačkog pakta o nenapadanju 23. avgusta 1939. godine, kao i prekid pregovora sa francuskim i britanskim vojnim misijama u Moskvi. Taj pakt je u časopisu "Napred" dobio prostor u broju od 31. avgusta, u stalnoj rubrici "Međunarodni pregled". Pakt se ocenjuje kao instrument stišavanja napetosti u Evropi i nemačke agresije, otupljivanja antosovjetske oštrice nemačkog režima.⁴⁹ Taj pakt je komentarisano kao rezultat izolacije SSSR-a od strane Engleske i Francuske, korak ka neutralizaciji Nemačke, kao korišćenje privrednih pogodnosti za Nemačku od razvijanja sovjetsko-nemačkih ekonomskih odnosa. Tako se dr S.B. Uljanski u "Vidicima", u članku "U kojoj će meri Rusija snabdevati Nemačku", oktobra 1939. godine, osvrnuo na privredne odnose ovih dveju zemalja, povezujući to sa razmenom nota između Molotova i Ribentropa i obostrano izraženom željom za razvijanjem privrednih odnosa i razmenom dobara. Između ostalog, on sovjetsko-nemački pakt o nenapadanju ocenjuje kao neutralizaciju Nemačke. Tekst Uljanskog većim delom posvećen je prikazu razvoja sovjetskih sirovinskih resursa, industrije, posebno metalne. Autor piše o "rapidnom napretku" industrije i ogromnim mogućnostima ruske privrede, politici vlade da Rusiju učini "što je moguće manje zavisnom od uvoza sa strane i da dovede u ravnotežu domaću proizvodnju sa domaćim potrebama", čemu su služili i petogodišnji planovi, kako bi bila obezbeđena što veća samostalnost države.⁵⁰

Drugi događaj koji je, od kraja 1939. godine, zaokupljao pažnju beogradske javnosti bio je sovjetsko-finski rat, o kome je sva štampa pisala skoro svakodnevno od izbijanja sukoba na sovjetsko-finskoj granici do zaključenja mira, koristeći pri tom uglavnom podatke iz svetske štampe, podržavajući borbu finskog naroda, ali i pozdravljajući prestanak rata kao omogućavanje "daljeg mirjenja" na severu Evrope.⁵¹

Proleće 1940. godine donelo je nova uzbuđenja javnosti u vezi sa preduzetim koracima Vlade na uspostavljanju privrednih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Slanje ekonomskih misija u Moskvu, 21. aprila te godine, bilo je prokomentarisano kao korak ka normalizaciji odnosa sa SSSR-om, njegovo automatsko priznanje.⁵² Potpisivanje trgovinskog ugovora i ugovora o trgovini i plovidbi 12. maja 1940. g. pozitivno je ocenjeno kako u vladinim krugovima⁵³ tako i u neutralnim ili opozicionim krugovima u Beogradu. Javno se govorilo o uspostavljanju diplomatskih odnosa, što se brzo i potvrdilo jugoslovensko-sovjetskoim saglasjem i sklapanjem sporazuma 24. juna i dolaskom u Beograd prvog sovjetskog poslanika Plotnjikova.⁵⁴ Na taj potez jugoslovensku vladu je naterao razvoj međunarodnih događaja i ratnih prilika u Evropi, koji su predstavljali neposrednu opasnost i za Jugoslaviju, pa je trebalo učiniti sve da se očuva balkanska ravnoteža i smanji ta opasnost. Na stav Vlade je uticalo i javno mnjenje, koje je odlučno zahtevalo oslonac na Sovjetski Savez i uspostavljanje s njim čvrstih odnosa koji bi omogućili da se od SSSR-a dobije pomoć u slučaju napada agresora na Jugoslaviju. Ocenjujući uspostavljanje ekonomskih odnosa sa Sovjetskim Savezom, časopis "Vidici" 25. maja, u članku "O ruskoj zaštitnici", piše da je

odluku o uspostavljanju odnosa javnost "pozdravila sa velikim olakšanjem i još većim nadama".

Pored razmene dobara i sirovina ističe se politička korist, koju, prema rečima autora članka, "mnogi naši ljudi očekuju od normalizovanja odnosa sa Sovjetskom Rusijom". On smatra logičnom pretpostavkom da balkanski narodi mogu da se nadaju i očekuju zaštitu Rusije. Sam fakt uspostavljanja veza sa SSSR-om smatra važnim događajem "koji opravdano donosi olakšanje, u prvom redu psihološko olakšanje u depresiji koju je izazvala izolovanost i u neku ruku napuštenost svih naših malih balkanskih i podunavskih naroda, pa i našega", jer je Rusija zainteresovana za održanje mira, status kvo-a i "ekvilibrija" na Balkanu i u Podunavlju. Članak se završava konstatacijom da normalni odnosi sa Rusijom, koje ne treba shvatiti sentimentalno, isuviše optimistički, "imaju ipak realan značaj i vrednost, pa ih treba gajiti, razvijati i jačati sa jednim realizmom, s kojim na njega gleda i sama Sovjetska Rusija, bez sumnje veoma realistički".⁵⁵ I napredni časopis "Napred" je u broju od 8. maja 1940. godine pisao o uspostavljanju odnosa sa SSSR-om, o tome da odluka Vlade "ima osobine jednog državničkog poteza u našoj spoljnoj politici" i da je dobila jednodušno odobrenje javnosti. Tražio je da se uz ekonomsku saradnju uspostave i "normalne i prijateljske veze sa Rusijom", jer njih zahteva "logika našeg položaja neutralne zemlje i naša odlučna i svesna volja da održimo svoju narodnu slobodu i državnu celinu".⁵⁶ U ovom časopisu dr M. Radojković je objavio članak: "Spoljna politika Sovjetske Rusije" sa pregledom njenog istorijata od 1917. godine. U članku obrazlaže da je Sovjetska Rusija isticala ideje "demokratskog mira", poštovanje ugovora i kolektivnu bezbednost posle stupanja u Društvo naroda, da je njen cilj otklanjanje neposredne ratne opasnosti i efikasna odbrana, čemu služe vojni pregovori sa Francuskom i Engleskom, ugovor o nenapadanju s Nemačkom od 17. septembra 1939. godine i drugi ugovori.⁵⁷ U broju časopisa od 26. juna 1940. godine, u redakcijskom članku "Uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Sovjetskom Unijom", Vlada se kritikuje za odugovlačenje s njihovim uspostavljanjem i zahteva se da se to učini što pre, kao jedan od "prvih puteva" u vodenju istinski narodne politike očuvanja celine i nacionalne slobode. Autor se osvrnuo i na pitanje prihvatanja jugoslovensko-sovjetskog trgovinskog ugovora od strane javnosti, ocenivši ga kao oduševljeno, i zaključio je da svako obnavljanje veza sa Sovjetskom Rusijom znači i obnovu "nada i očekivanja" zbog "izvesnog sentimentalnog i emotivnog rusofilstva i slovenskog osećanja", simpatija i raspoloženja naroda prema Rusiji, a da su trgovinski odnosi "početak" mnogo bližih i tešnjih odnosa.⁵⁸

I u "Rezoluciji Glavnog odbora Narodne seljačke stranke", formirane početkom 1940. godine iz sastava grupe levih zemljoradnika posle njenog odvajanja iz Saveza zemljoradnika Srbije, od maja meseca zahtevalo se, između ostalog, "da se prošire i prodube privredni i diplomatski odnosi sa Sovjetskom Unijom", sa kojom treba zaključiti i politički i vojni savez.⁵⁹ Zahtevi za uspostavljanjem tešnjih veza sa Sovjetskim Savezom sadržani su i u stavovima časopisa "Život i rad", koji je podvlačio i značaj ogromnog ruskog tržišta za jugoslovensku privredu.⁶⁰ Taj časopis je, januara 1941. godine, objavio članak jednog od vodećih

opozicionih političkih prvaka dr Ivana Ribara "Četvorogodišnjica novog Ustava SSSR", u kome je dr Ribar dokazivao preimućstva sovjetskog Ustava u poređenju sa drugim sličnim pravnim aktima na Zapadu. Prema Ribaru taj Ustav "ogleđa u sebi, ukorenjuje i fiksira" društveno i istorijsko razdoblje "uspešne izgradnje socijalizma", "osnovna dostignuća naroda SSSR", kao što su "socijalistička svojina nad zemljom i fabrikama, likvidacija vladajuće klase, nezaposlenosti, pravo na rad, odmor i prosvetu; rešava pitanje zajedničkog života mnogih nacionalnosti, utvrđuje federativni princip državnog uređenja". Posebno naglašava da Ustav SSSR utvrđuje "dosledni i nov po sadržni demokratizam". Članak zaključuje tvrdnjem da Ustav pokazuje da je "suštinski nova demokratija nepobediva" i da o tome "svi narodi i države moraju da vode računa, kad je reč o boljoj su-
trašnjosti".⁶⁰

Sem navedenih dokaza stav beogradske javnosti o nizu važnih problem, koji su se odnosili na ocene spoljne i unutrašnje politike Sovjetskog Saveza, u tom periodu zahtevi za regulisanjem odnosa sa SSSR-om su bili jasno izražavani u oštroj kritici spoljne politike Vlade, zahtevima za odustajanjem od sve čvršćeg povezivanja sa Hitlerovom Nemačkom itd. Ti zahtevi nisu bili beznačajni u pritisima demokratske i antifašističke javnosti na promenu spoljnopolitičkog kursa vladajućih krugova, koji su i razvojem međunarodnih prilika bili prinuđeni da preduzmu mere za uspostavljanje ekonomskih i diplomatskih odnosa sa SSSR-om, da bi u zoru 6. aprila, kada su nemački avioni bombardovali Beograd a hitlerovska soldateska napala na Jugoslaviju, zaključili sa njim i pakt o prijateljstvu.

Beogradska javnost je tokom niza godina bila uporna u nastojanjima da prinudi Vladu na sređivanje odnosa sa Sovjetskim Savezom, mada je u tim nastojanjima bilo različitih stavova, nijansi, interesa pojedinih političkih stranaka i ličnih raspoloženja. Imajući u vidu te različitosti, mora se priznati da su u većini slučajeva zahtevi za uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa SSSR-om i njegovim priznanjem proizilazili i iz istorijske povezanosti Srbije i Rusije i verovanja u moć i pomoć te zemlje malom baikanskom narodu, iz osećanja zahvalnosti i određenih slovenofilskih ili rusofilskih pozicija srpske inteligencije i naroda, iz shvatanja opasnosti koja je Jugoslaviji i Srbiji pretila od strane fašističkih zemalja, zatim, iz duboke vere da je samo uz oslonac na zapadne demokratije i Sovjetsku Rusiju moguće odbraniti zemlju od agresora i sačuvati nezavisnost i slobodu zemlje. Ti zahtevi javnosti i objektivna stvarnost bili su jači od straha od komunizma i "razornog" delovanja "agenata Moskve" i Kominterne. Usled toga, ne menjajući antisovjetski stav, Vlada Jugoslavije nije mogla da se ogluši o zahteve jugoslovenske i beogradske javnosti, što je rezultiralo uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa SSSR-om.

Rezimirajući navedeno, a imajući u vidu da je to samo mali deo činjenica, samo jedan aspekt problema odnosa beogradske javnosti prema Sovjetskom Savezu i jugoslovensko-sovjetskim odnosima pred drugi svetski rat, pokušano je da se iz lepeze različitih ideoloških i političkih stavova i ocena izvuku oni najvažniji momenti i činjenice, koji mogu da podstaknu na dalja dublja i šira istraživanja

ovog u historiografiji zapostavljenog problema. Zaključujući, možemo bez pret-erivanja reći da je glas beogradske javnosti igrao značajnu ulogu u upoznavanju naroda i širih slojeva sa odnosom prema Sovjetskom Savezu, kako Vlade i bliskih njoj krugova, tako i različitih predstavnika pojedinih stranačkih grupa i formacija, nepartijski obeleženih intelektualaca, naučnika i publicista, u stvaranju određenog raspoloženja u korist uspostavljanja odnosa sa SSSR-om, boljeg upoznavanja sa sovjetskom stvarnošću i ciljevima njene socijalističke izgradnje i borbe za mir i kolektivnu bezbednost u periodu sve većeg zaoštavanja odnosa u Evropi i svetu i neposredne opasnosti od fašističke najezde.

NAPOMENE

Tekst je bio pripremljen za međunarodni naučni simpozijum "Jugoslavija i Rusija", održan u Beogradu 1989. godine.

1. Ladislav Deak, O pitanju normalizacije političkih odnosa Jugoslavije prema SSSR-u u godinama 1933-1937, Istorija XX veka, Beograd 1968, Knj. IX; Dr Nikola Popović, Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu, Beograd 1988.; Nikola Popović, Jugoslovenska istoriografija o diplomatskim jugoslovensko-sovjetskim odnosima između dva svetska rata, Časopis za savremenu povijest, Zagreb 1976, br. 1. U studiji dr Božidara Jakšića "Svest socijalnog protesta" (Beograd 1986.) vrši se pokušaj da se osvetli odnos jugoslovenske javnosti prema SSSR-u i procesima u njegovom unutrašnje-političkom razvoju, pre svega odnosa građanske svesti prema marksizmu u međuratnoj Jugoslaviji. Autor prvi među istraživačima postavio pitanje diferenciranog prilaza građanskoj kritici marksizma, kao i kritike političkih sudskih procesa u SSSR-u sredinom 30-tih godina (str.188), potrebu obuhvatanja "široke lepeze različitih stavova i stanovišta, od onih potpuno neprihvatljivih do onih, građanskim žargonom rečeno, filokomunističkih" (str.189). S pravom, uputio je istraživačima kritiku zbog nepoklanjanja dužne pažnje razlikama u stanovištima raznih društvenih i političkih klasa.
2. Vuk Vinaver, Pašić, radikali i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa (1919-1926), Pregled, Sarajevo 1967; Vuk Vinaver, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919-1929, Istorija XX veka, Beograd 1967, knj. VII; Vuk Vinaver Prilog Istoriji jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1929-1934. Istorijski glasnik, Beograd 1965, knj. 1; Vuk Vinaver, Neuspeh tajnih jugoslovensko-sovjetskih pregovora 1934-1938. godine (Jedna značajna etapa u nemačkom osvajanju Podunavlja) Zbornik za istoriju, Novi Sad 1971; Vuk Vi-

naver, Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. godine. Zbornik za društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad 1966; Vuk Vinaver, Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog zблиženja 1940-1941. Istorijski glasnik, Beograd 1966, knj. 1; Vuk Vinaver, Jugoslovensko-sovjetski pakt od aprila 1941. godine. Istorijski glasnik, Beograd 1973, knj. 1.

3. Vuk Vinaver, Prilog istoriji..., str. 43.
4. Politika, 16. VII 1933.
5. Politika, 4. VII 1933.
6. Vuk Vinaver, n.d, str. 44.
7. Politika, 6. XII 1933.
8. Politika, 24.XII 1933.
9. Stenografske beleške Narodne skupštine Krajevine Jugoslavije, II Redovni saziv za 1933/34. godinu, Beograd 1934, knj. II, str. 904, 905.
10. Vuk Vinaver, n.d., str. 48-49.
11. Knj. XIX, sv. 17, 1.VII 1934, str. 769.
12. Politika, 10. VI 1934. U uvodniku "Sigurnost mesto razoružanja. Kraj jedne iluzije" (Politika, 17.VI 1934.) Živojin Balugdžić je, između ostalog, podržao predlog M. Litvinova da se konferencija za razoružanje u Ženevi pretvori u međunarodni savez za održanje mira.
13. Časopis Ruski arhiv počeo je izlaziti početkom 1929. godine kao organ beogradskog ruskog društva "Zemgor", a uz finansijsku pomoć Vlade. Njihovi ciljevi su formulisani u Uvodniku prvog broja (pokušati prikazati "pravu Rusiju u celokupnom sjaju slave njenog genija", pratiti "putokaz njenog razvitka", "proučiti njene istorijske puteve".) Najveća pažnja je posvećivana osvetljavanju savremenih kulturnih, privrednih i političkih tokova u SSSR-u, upoznavanju beogradske i šire jugoslovenske javnosti sa ruskom kulturom, književnošću, istorijom. Časopis je doprinio poznavanju širokog kruga problema, izražavao je stavove i mišljenja ruskih intelektualaca u emigraciji, svedočio je o tesnoj povezanosti te emigracije sa otadžbinom, nezavisno od kritičkog odnosa prema izgradnji socijalizma i politici sovjetske vlade i neslaganja sa metodima sovjetske političke i državne rukovodeće garniture.

14. Knj. XXVI, Beograd 1934, str. 16.
15. U broju od 6.IX 1934. Politika je objavila predlog tridesetak članica Društva naroda Sovjetskom Savezu da uđe u to Društvo i odgovor Litvinova kojim se taj predlog prihvata.
16. Sv. 123, Knj. XX, Beograd 1934, str. 1154, 1155, 1156. U mom članku "Progresivna štampa Srbije u borbi protiv rata i fašizma pred drugi svetski rat (1933-1939), Tokovi revolucije, Beograd 1986, knj. XIX, na str. 51 pogrešno je članak pripisan J. Jovanoviću, kao i to da je objavljen u Srpskom književnom glasniku.
17. Br. 2, knj. XLV, str. 152, 153.
18. Br. 3, knj. XLV, str. 233, 234.
19. Br. 6, knj. XLV, str. 479.
20. Br. 8, 16.III 1935, str. 233; Br. 11, 31.III 1935, str. 260.
21. Br. 27, str. 692-693. "Za obnovu odnosa sa Rusijom".
22. Knj. XXXII-XXXIII, Beograd 1935, str. 112, 114, 116, 117.
23. Br. 5, 6.IV 1935, str. 1.
24. Br. 20, 20.VII 1935, str. 1.
25. Dan, Novi Sad, 9.VII 1935.
26. Tekst interpelacije je štampan u vidu letka, jer dr Dragoljub Jovanović nije učestvovao u radu Narodne skupštine kao izabrani narodni poslanik. Priložio ga je rukopisu svojih Političkih uspomena.
27. Arhiv Jugoslavije, Fond Milana Stojadinovića - 37, u sredivanju.
28. Politička smotra, Beograd 10.V 1936, br. 1, str. 8.
29. Cit.po n.d. L. Deača, str. 273.
30. Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, I Redovni saziv za 1935/36. godinu, Beograd 1936, knj. II, str. 134.
31. Isto, str. 811.
32. Vreme, 2.I 1936.
33. Br. 35, 20. VIII 1936, str. 769.
34. Br. 30, 25.VII 1936, str. 666, 667.

35. U tu svrhu Jugoslovenski antimarksistički komitet februara 1936. pokrenuo je u Beogradu Narodnu knjižnicu Svetlost, koja je izdala niz svezaka, među njima: Šta je boljševizam, Komunizam i porodica, Selo u boljševičkoj Rusiji, Boljševici i radništvo, Školska omladina u Sovjetskoj Rusiji.
36. Šire vidi: Nadežda Jovanović, Propao pokušaj "privatne inicijative" na suzbijanju komunističke ideologije, Tokovi revolucije, Beograd 1988, knj. XX-XXI
37. U br. 3 od 5. X 1937 - "Fašizam u Sovjetskoj Rusiji", br. 5 od 5. XI 1937 - "Demokratija boljševizma", br. 3 od 25. XII 1937 - "Značaj evolucije u Sovjetima", br. 4 od 25. II 1938 - "Dejstvo boljševičkih metoda", br. 6 od 25. III 1938 - "Samouništenje boljševizma", br. 7 od 10. IV 1938 - "Slučaj komesara Jagode", br. 9 od 10. V 1938 - "U čemu je opasnost komunizma", br. 17. od 10. IX 1939 - "Sovjetsko-nemački pakt", br. 18. od 25. IX 1939 - "Kome je bio potreban nemačko-sovjetski pakt", br. 4 od 25. II 1940 - "Povodom sovjetsko-finskog rata" i dr.
38. Br. 6, 6. II 1937, str. 105, 106. U periodu januar-jun 1937. godine u časopisu je objavljeno niz članaka u kojima se osuđuju Staljinova razračunavanja sa najbližim saradnicima, starim boljševicima. (M. Marjanović - "Vreme sveopće laži", br. 5 od 30. I 1937; "Komunizam nakon streljanja u Moskvi", br. 25. od 19. VI 1937; N. Bartulović - "Za likvidaciju političkih i socijalnih krajnosti", br. 26. od 26. VI 1937).
39. Tekst je štampan u vidu letka, koji je dr Dragoljub Jovanović priložio svom rukopisu u Političke uspomene, knj. IV
40. Vreme, 23. III 1937.
41. Arhiv CK SKJ, Zb. MS/101. Taj dokument CK KPJ poslao je u Moskvu (Arhiv CK SKJ, F. KI 1937/28).
42. Cit. po L. Deaku, n.d., str. 288. I narodni poslanik iz Dalmacije Grga Anđelinović u Senatu kritikovao je vladu zbog nepriznavanja SSSR-a, (A CK SKJ, Zb. MS/114).
43. Br. 47, 20. XII 1937, str. 873.
44. Ibidem, str. 876-878.
45. Javnost, br. 48, 27. XI 1937.
46. Ibidem, str. 904-905, 907.
47. Nikola M. Radović u članku "Demokratija i njeni protivnici" u časopisu Život i rad (Knj. XXVII, septembar-oktobar

- 1938, str. 12 i 13) otkrivio je Englesku i Francusku za ustupak fašističkoj Nemačkoj u Minhenu i komadanje Čehoslovačke, kojoj je minhenskim ugovorom bio zadat "težak udar", (str.98). U istom su smislu pisala i druga beogradska javna glasila.
48. Br. 8-9, str. 262. Autor članka "Posle Minhena" u časopisu Napred pisao je da je sporazum u Minhenu sklopljen u "znaku izolacije Rusije" (br. 5, 12.X 1938, str. 5).
49. Br. 22, str. 6.
50. Br. 19 i 20, str. 505-506.
51. Politika, 15. III 1940.
52. Vidi šire: Vuk Vinaver, Spoljnopolitička pozadina..., str. 47.
53. Ibidem, str. 48-49.
54. Ibidem.
55. Br. 9-10, str. 280-282.
56. Br. 58, str. 3.
57. Br. 49 i 50, 6.IV 1940.
58. Br. 58.
59. Letak dr Dragoljuba Jovanovića priložen njegovom rukopisu Političke uspomene, knj. VI
60. T.M. "Značaj ekonomskih odnosa Rusije i Jugoslavije"; dr. Borisav M. Granić, "Tržište Sovjetske Rusije" (Knj. XXX, Sv. 28-31, januar-april 1940).
- 61 Knj. XXXI, Sv. 40, januar 1941, str. 4-6.

SUMMARY

Belgrade Public Opinion and the Soviet Union in the 1930s

The Yugoslav historiography has not cleared up relations between the Belgrade public opinion and the Soviet Union in the 1930s although the topic could be of interest due to historic and other connections of the Serbian society with Russia. In this period of growing fascism most of the sober minded people in Serbia insisted the Government should recognize the Soviet Union and establish diplomatic and economic relations with it and thus consolidate the position of Yugoslavia against the fascist aggression. These ideas were expressed in the Belgrade newspapers and magazines, in the Parliament, at public meetings and gatherings organized not only by workers and University students, but also by

peasants and opposition parties. Under this pressure the Yugoslav Government was compelled to establish commercial ties and diplomatic relations with the USSR just before the German aggression.